

giver derimod væsentlig ny indsigt i Frederik I's opfattelse af kongemagtens opgaver.

Det nuværende Gottorp, der i hovedtrækkene fremstår i den form, slottet fik ved hertug Frederik IV's ombygning o. 1700, indkapsler det anlæg, som var de danske kongers hovedresidens fra 1523 til 1544. Ved ombygningen fjernedes størstedelen af den dekoration, der prydede murene ud mod slotspladsen. Oprindeligt omfattede dekorationen bl.a. en Passion, dvs. fremstilling af Christi Lidelseshistorie, samt en dydeserie, der udtrykte de egenskaber en kristen konge måtte være i besiddelse af. Norn tolker uden tvivl med rette udsmykningen som en visualisering af et fyrsteideal, der ligger meget tæt op ad Luthers og derfor må ses som udtryk for kongens nationalkirkelige bestræbelser. Adskillige nordeuropæiske slotte fra renæssancen og den tidlige barok er udsmykket med lignende visualiseringer af det kristne kongedømme, bl.a. Frederiksborg, men Gottorp viser sig også i europæisk sammenhæng at være et af de tidligste eksempler herpå, hvorved Frederik I's residens i højere grad end hidtil antaget bliver et arkitekturmonument af europæisk betydning.

Norn afrunder sin Gottorp-undersøgelse med at indkredse kunstneriske forudsætninger, hvilket munder ud i en indgående beskrivelse af den kunstneriske virksomhed i Danmark under Frederik I og Christian III, der må blive retningsgivende for al fremtidig beskæftigelse med emnet og som i hvert fald er et nødvendigt og kærkomment korrektiv til den tyndbenede fremstilling i Politikens Kunsthistorie. Ikke mindre væsentlig er Norns sammenligning mellem Gottorp og Koldingshus, der giver anledning til en særdeles relevant redegørelse for fyrsteboligens udvikling i 1500-tallet.

Det turde være fremgået, at anmelderen er meget glad for bogen. Men hvor man dog savner et noteapparat, ikke mindst fordi bogen i vid udstrækning bygger på kilder og litteratur, der nok kun er de færreste bekendt. At forfatteren har været opmærksom på problemet fremgår af den annoterede litteraturliste bag i bogen. Det er velbekendt, at de kommercielle forlag ikke bryder sig om henvisninger, men derfor behøver det ellers så højt fortjente Historisk Samfund for Sønderjylland da ikke at lade sine læsere i stikken.

Steffen Heiberg

Niels Hemmingsen: *Libellus de conjugio, repudio et divortio* (Vejledning i ægteskabssager 1572), oversat fra latin af RICHARD MOTT, Kbh. Forlaget Øresund, 1987. 167 s.

Mott undrer sig over, at »Libellus« (Den lille bog om ægteskab, hævet forlovelse og skilsmisse) aldrig er blevet oversat til dansk. Det har ikke været nødvendigt. Bogen er skrevet for og tilegnet de præster, der i hvert stift jævnligt mødtes for at tage stilling til de ægteskabssager, som efter Reformationen blev behandlet ved særlige gejstlige retter, de senere såkaldte tamperretter. Disse præster kunne selvfølgelig deres latin og behøvede ingen oversættelse. Samtidig eller rettere kort tid før den latinske udgave om ægteskabssager, havde Hemmingsen skrevet en bog »Om ecteskap«, på dansk, som henvendte sig til lægmand, men naturligvis gennemsyret af de samme holdninger og synspunkter på alt, hvad der hører den

Gud velbehagelige ægtestand til Niels Hemmingsen var en fremragende pædagog og kendte sin »målgruppe«. Men gør Richard Mott også det?

Oplysningerne i den kortfattede indledning er så tilfældige og uensartede, at læsere uden forkundskab ganske lades i stikken. Begreber som filippisme og krypto-calvinisme præsenteres uden nærmere uddybning. Når Mott om Niels Hemmingsen skriver, at »betegnelsen krypto-calvinist i grunden er misvisende«, så skylder han sine læsere fyldestgørende argumentation for, på hvilket grundlag han kommer til denne konklusion. Hemmingsenforskere er ellers enige om, at anklagen mod Hemmingsen for kalvinsk eller kalviniserende opfattelse var sagligt berettiget og ikke kun begrænset til nadverlæren. Motts udsagn om, at »Frederik 2. af Kongelig magtfuldkommenhed« afsatte Hemmingsen, ville sikkert have glædet Erik Arup, men står næppe for en nærmere prøvelse. Det var bestemt ikke nogen »magtfuldkommen« konge, som i 1579 efter flere års hårdt pres fra den sachsiske kurfyrste måtte bekvemme sig til at suspendere den højtagtede teologiske professor. Det var sikkerhedspolitiske hensyn, der gjorde sig gældende. Frederik den 2. havde samme ønske som sin far om at bevare freden, såvel i forholdet til kejseren som den religiøse. Det var derfor nødvendigt for den danske statsmagt at tage afstand fra Niels Hemmingsens kalviniserende nadveropfattelse.

Man savner en redegørelse for netop »Libellus« placering i Hemmingsens forfatterskab og ikke mindst dens betydning, set ud fra religiøse, social-etiske og juridiske aspekter, såvel i samtiden som eftertiden. I hvert fald ville man i noterne forvente at finde relevante litteraturhenvisninger. Men bortset fra et par enkelte (nærmest overflødige) titler på værker at ældre dato, er der ingen oplysninger om nyere litteratur, som f.eks. Martin Schwarz Laustens disputats fra 1977 om »Religion og Politik«, J. Glebe-Møller om »Sociale aspekter i Niels Hemmingsens forfatterskab« (1979) og af mere generel karakter Niels Knud Andersens skildring i Københavns Universitet 1479–1979 (1980) af det teologiske fakultet på Niels Hemmingsens tid, hvor Hemmingsen gennem en menneskealder »tegnede firmaet«.

Mott har af hensyn til overskueligheden delt den foreliggende bog i 447 afsnit. Det forekommer ikke indlysende påkrævet at behandle Hemmingsens tekst på denne måde. Det havde været godt nok at beholde de kapitel- og underinddelinger, som Hemmingsen selv benyttede. Den sproglige udformning af oversættelsen har åbenbart også voldt vanskeligheder. Sammenholdt med den latinske original virker oversættelsen i og for sig korrekt nok, sætning for sætning. Men det er betænkeligt, at Mott har forsøgt at tillempe sin danske tekst til Niels Hemmingsens »eget« sprogbrug. Allerede i indledningen fornemmes det, at Mott ikke har noget lykkeligt forhold til det danske sprog. Det er usædvanligt at læse, at Calvins nadveropfattelse bl.a. går ud på, »at man ikke bogstaveligt æder Guden«.

Richard Mott skylder læserne en forklaring på, hvorfor han ikke har medtaget forordet i den latinske udgave, skrevet af den sachsiske superintendent Johann Stossel, dateret 1. december 1572. Og hvorfor lader Mott sin oversættelse slutte med »Her ender doctor Niels Hemmingsens vejledning i ægteskabssager...«? Denne sætning findes *ikke* i den latinske udgave, som iøvrigt afsluttes med et »index materiaram« på 18 sider, et alfabetisk register, som har nyttiggjort bogen for læserne. Hvorfor er det udeladt her?

Det har været udgiverens formål med denne oversættelse at rette op på det forhold, at Niels Hemmingsen ikke læses idag, og at man kun kender ham på

anden hånd. Det er en prisværdig hensigt. Men når det er sagt, er der ikke meget godt at sige om denne publikation, som er useriøs og uvidenskabelig. Desværre. Niels Hemmingsen havde fortjent bedre.

Kirsten-Elizabeth Høgsbro

Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1646. I uddrag udgivet ved JENS HOLMGAARD af Rigsarkivet. Kbh., G.E.C. Gads Forlag, 1987. 424 s. 244 kr.

Blandt de mange glædelige nyheder indenfor dansk historieforskning er der grund til specielt at hæfte sig ved genoptagelsen af en af de vigtigste kildeudgaver til Danmarks historie, nemlig Kancelliets Brevbøger 1551–1660. Af mangel på karbonpapir og kopimaskiner indførte man i den danske centraladministration referater af de udgående skrivelser i de såkaldte brevbøger, der var ordnet i forskellige rækker efter modtagerens bopæl og brevets karakter. Udgivelsen af serien blev påbegyndt af C. F. Bricka i 1885, og indtil 1950 kom der et bind med få års mellemrum. Derefter begyndte der at blive større interval mellem de enkelte bind, og efter Johan Jørgensens udgave af årene 1644–45, der udkom i 1968, syntes serien helt at standse.

Derfor er det så meget mere glædeligt, at en af de virkelige kyndige indenfor Danmarks historie i dette tidsrum, tidl. landsarkivar Jens Holmgaard, har påtaget sig at videreføre Kancelliets Brevbøger. For brugerne betyder det ikke alene, at de slipper for vanskelig skriftlæsning, men også, at de 10 forskellige rækker brevbøger er samlet i en kronologisk ordnet publikation, som desuden er forsynet med udførlige registre. Der er dels et navnerregister, der i modsætning til tidligere er delt i et personnavne- og et stednavnerregister, og dels et meget stort sagregister samt en ordforklaringsliste.

En af grundene til at udgivelsen var ved at stoppe, er den kendsgerning, at centraladministrationens aktiviteter steg meget i Christian 4.s sidste år, og som følge heraf voksede de mængder af ordrer og direktiver, som man udstedte, overordentlig stærkt. Kopibøgerne svulmede derfor kraftigt op, og for at udgivelsen ikke skulle sprænge alle rammer, var det nødvendigt at ændre udgivelsesprincipperne noget. I stedet for at udelade breve har man besluttet at gengive teksten fra kopibøgerne (der i forvejen oftest i sig selv er uddrag af de originale koncepter) i stærkt forkortet form og på moderne dansk. Dette princip indebærer også, at såvel personnavne som stednavne gengives i normaliseret form, hvad der igen betyder, at folk der vil studere staveformer i 1600-tallet, er nødt til at konsultere originalerne.

Jens Holmgaard har lagt et mægtigt arbejde i at identificere og lokalisere de enkelte stednavne, der forekommer i kilderne. På den baggrund kan det virke ejendommeligt, men er nok en »smutter«, at to stednavne på s. 336: »Hariel« og »Vexleff« i Hornum herred i Himmerland ikke er blevet identificeret. Det drejer sig dog helt klart om Harrildgård og Vokslev by, begge i Vokslev sogn.

En udgave som den foreliggende gør virkelig tilværelsen lettere for alle, der beskæftiger sig med 1600-tallets historie, så der er al grund til at håbe, at der snart må komme nye bind, selvom det må erkendes, at der er langt til 1660.

Karl-Erik Frandsen